

- VRHU*:- 1. vrhu - 0, *vrhunaravan* - naravan
2. -
- ZA*:- 1. -
2. za - iz, *zavući* - *izvući*
za - od, *zakriti* - *otkriti*
za - raz, *zatvoriti* - *rastvoriti*

Sažetak

Danko Šipka, Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 801.54:808.61/62, izvorni znanstveni članak, primljen 28. XII. 1988, prihvaćen za tisak 14. II. 1989.

Word-Formation Devices of Antonymization

The author analyzes antonymization. In his view, there is lexical and word-formation antonymization. After outlining the principal features of antonymization, he supplies examples of prefixal formation listing all prefixes with their antonyms.

KUĆANSKI ILI ...

Vladimir Dvoržak

Članak je napisan povodom 40. obljetnice poduzeća Mali kućanski aparati, Samobor, a razlog pisanja je pojava zamjene naziva sintagme *kućanski aparati* sintagmom *aparati u domaćinstvu*. Za razmatranje problema poslužilo mi je nazivlje u suvremenom hrvatskom višejezičnom rječniku KLIMATIZACIJA I RASHLADNA TEHNIKA [1] uglednog izdavača tehničke literature iz Zagreba.

1. Industrija kućanskih aparata značajan je sudionik opće industrijske proizvodnje. Ona je svojom djelatnošću namijenjenom svakodnevnim potrebama pučanstva utrla svoj trag i u jezičnoj kulturi vlastitim, posebnim nazivljem.

Naziv u obliku sintagme *kućanski aparati* na području hrvatskoga književnog jezika, za ovu vrstu sprava što služe djelatnosti u kućanstvu, ustalio se od samog početka njihove suvremene proizvodnje. S početka kao sintagma *aparati za kućanstvo* [2] i *kućni aparati* [3], a kasnije, kada su ovi aparati postali zasebna vrsta, *kućanski aparati* [4].

1 Tehnička knjiga, Zagreb, 1983. ... Klimatizacijska i rashladna tehnika, rječnik, str. 127 H 378 do H 382, str. 78 D 341, D 343... u domaćinstvu

2 Noris, katalog br.5., Zagreb, 1938., str. 3: ... aparati za kućanstvo i obrt.,... str. XXXIII, potrošak el. energije u kućanstvima različite veličine, određivanje veličine el. štednjaka i najpotrebnijeg pokućstva za kućanstva različite veličine

3 D. Kaiser, Elektrotehnički priručnik, Zagreb, 1953., str. 528: priključne vrijednosti kućnih aparata

4 V. Dabac, Elektrotehnički rječnik, njemačko-hrvatski, hrvatsko-njemački, Zagreb, 1952., str. 43: Hausgerät n/kućanski aparati m

Apstraktum kućanstvo [5] kao institucija, kojoj su sprave namijenjene zabilježen je u 18. stoljeću, dakle u razdoblju bujanja hrvatske leksikografije i ukorijenio se unatoč svom starijem srodniku **domaćinstvo** [6]. S porastom značaja obiteljskog načina života na štetu porodičnog-skupnog, jačala je imenica *kućanstvo* i rodila pridjev *kućanski* [7,8], čija popularnost raste sa zamahom industrijske proizvodnje kućanskih potrepština. Novi atributi, *kućanski* i *kućni*, zahvatili su sve ono što se odnosi na kuću kao središnji objekt ukućana, a naročito raznovrsna i brojna pomagala pa više nije dovoljno reći da pripadaju kućanstvu (domaćinstvu), već ih valja točnije nazivati.

Značajan doprinos suvremenom hrvatskom nazivlju s tog područja dao je V. Dabac, svojim poticajnim rječnikom pod naslovom **ELEKTROTEHNIČKI RJEČNIK** čije je nazivlje proglašeno službenim kod nastave na Tehničkom fakultetu, Sveučilišta u Zagrebu [9].

2. Apstraktum kućanstvo pojavio se relativno kasno, no razložno, kao neophodan izraz u dogradnji izražajnih mogućnosti uz imenicu *kucha* [10] i *kuchya* [11] u središnjoj Hrvatskoj. U južnoj Hrvatskoj su u uporabi izvedenice *kučno* [12], *Ukuchni*, *Kuchnik* [13], *prikuchni* [14], kao najraširenije, što znači, potrebite i žive, unatoč postojećim izvedenicama od imenice *dom*. I J.S. Reljković se u svojoj knjizi **KUCHNIK** napisanoj u istočnoj Hrvatskoj prije gotovo dvije stotine godina, služi obiljem sličnih izvedenica, zorno opisujući svog kućnika, što je on, što mora znati [15] i kako treba kućanstvom ravnati [16]. Pri tom spominje i potrebite alate [17]. Knjiga vrvi izrazima poput: *kuchanska*, *kuchnicshstvo*, *Kuchanin*, *Ukuchanin*, *Kuchanica*,..... [18].

U Stulićevom Rječnoslojxu nalazimo uz kućnika još *kućanicu*, *kućanski*, *kućaniški* [19]. J. R. Veselić (Fröhlich) u svom ilirskom rječniku spominje:

5 P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, Zagreb, 1971. sv II, str. 221: kućanstvo...

6 Ib. sv I., str. 424: *domaćinstvo*,... *domaćin*

7 J. Stulli, Rječnoslojxe, u Dubrovniku MDCCCVI, str. 363: *Kuchanski*, a, o. v. *Kùchan*, *Kuchnischki*

8 I. Velikanović, Hrvatsko-španjolski priručni rječnik, Zagreb, 1929., str. 104: *kućanstvo*, *kućanica*,...

9 V. Dabac, Elektrotehnički rječnik, njemačko-hrvatski, hrvatsko-njemački 1952., str. V: Rješenje br. 1005/52.

10 J. Belostenec, *Gazophylacium I*, str. 241, *casa*... [*Kucha paurszka*]...

11 J. Belostenec, *Gazophylacium II*, str. 188, *Kuchya*

12 A. Della Bella, *Dizionario*, Raguso, MDCCCLXXXV, str. 190: *Parte segreta della casa*. *Kučno skrovište*

13 Ib. str. 299: *Domestico*..... *Ukuchni*, *Domachi*, *Kucnik*

14 Ib. str. 299: *Domesticissimo*,....., *priukuchni*

15 J.S. Relkovich, *Kuchnik*, u *Osiku 1795*, u *Privlaku 1989*. str. X: ... *evoti u Kralju Kuchnika*. koi *Oblast ima sverhu Ukuchanah svojih*, koi za sva *Dilla i Poslove njiove znati mora!*

16 Ib. str. 14: *Kuchnik jeste Vladaoc u kuchi*...

Ravna, ucsen od Kuchanstva znanjem

I upravlja sa svim imanjem

koje njemu uzdržaje kuchu

17 Ib. str. 16: *Kuchnik, valja, da znade Alate*,...

18 Ib. str. 5, 16, 415, 428, 443,...

19 J. Stulli, Rječnoslojxe, u Dubrovniku MDCCCVI, str. 363: *Kuchan*, *Kuchanica*, *Kuchnik*. *Kuchanischki*

kućanski, kućenje, gospodarenje [20]. Kod B. Šuleka isto tako nalazimo brojne izvedenice od kuća, koje potvrđuju njihovo korištenje u književnom jeziku. Među ostalim nalazimo pokućje i pokućstvo [21]. I u njegovom rječniku znanstvenog nazivlja nalazimo apstraktum kućanstvo [22]. Kod D. Parčića podjednako su zastupljene izvedenice domaćinstvo i kućanstvo [23], ali (naravno) kao raznoznačnice. U hrvatskom rječniku F. Ivekovića i I. Broza se nalazi lijep primjer atributa kućanski: »Da makar jednu pogaču ispeče na *kućanskom ognjištu*« [24]. U svojem latinsko-hrvatskom rječniku M. Divković prevodi domesticus, adj. (domus) kao domaći, kućni, kućevni [25]. A, S. Senc u grčko-hrvatskom rječniku navodi: eukonomija 1. Upravljanje kućom, gospodarstvo, kućanstvo,... [26]. I, u manjim hrvatskim rječnicima, kao što je priručni od G. Šamšalovića [27], J. Maraka [28], I. Scherzera [29] zastupljenost je izvedenica kućanstvo znatna. Uz to nalazimo i složenice kao kuće-gazda [30], kuće-vlasnik i slično, što navodi na zaključak da kućnik polako gubi ugled »vladaoca« i poprima značaj tek jednog od jednakih ukućnika [31].

3. Ulogu Reljkovićeva kućnika postupno dakle, preuzima domaćin [6] kao gospodar, vlasnik i opunomoćeni predstavnik obiteljske družine-kuće, što potvrđuje i sljedeća rečenica »Veseli se kućni domaćine« [32]. Razlog tome leži u (jezičnoj) politici, koja je domaćinu dodijelila predstavnička prava, time što mu je priznala pravo javnog glasa i glasovanja u ime obitelji. Time druga značajna osoba u kućanstvu, kućanica [33], nadležna za (u)kućne poslove, postaje značajnija ličnost.

Takvo raslojavanje ukućana lijepo je uočljivo na čakavskom govornom području sljedećim primjerima: »Vazmi onu divnu, biće dobra kućanica« [34] i »Ti

20 J.R. Veselić, Ilirsko-njemački rječnik, str. 329, 330: kućanski, kućenje,... ključarica, gospodarica, kućanica, domaćica

21 B. Šulek, Deutsch-croatisches Wörterbuch, Zagreb, 1860, str. 646: pokućje, pokućstvo...

22 B. Šulek, Rječnik znanstvenog nazivlja, Zagreb, 1974., I pola, str. 521: kućanstvo, merc. stat. Haushalt,...

23 D. Parčić, Rječnik hrvatsko-talijanski, u Zadru 1901., str. 112: Domaćinstvo, a, m. stato di occupazione del Domaćin, str. 374: Kućanstvo, a, n. economia domestica, governo dela casa,...

24 F. Iveković i I. Broz: Rječnik hrvatskog jezika, Zagreb 1901., sv. I, str. 597:-kućanski, adj. što pripada kućanima. Da makar jednu pogaču ispeče na kućanskom ognjištu,...

25 M. Divković, Latinsko-hrvatski rječnik, Zagreb, 1990., str. 330: domesticus, adj. [domus] 1) domaći, kućni, kućevni,...

26 S. Senc, Grčko-hrvatski rječnik, Zagreb, 1910: eukonomija, 1. upravljanje kućom, gospodarstvo, kućanstvo, u op. uprava... eukos (lat. vicus) kuća, dom 1. osobna (vlastita) kuća, stan... 2. kućevno stanje,... kućanstvo, gospodarstvo

27 Dr. G. Šamšalović, Njemačko-hrvatski priručni rječnik, Zagreb, 1916., str. 129: Haushalt m., kućanstvo

28 J. Marack, Njemačko-hrvatski rječnik, II izdanje, Wien und Leipzig, str. 62: Haushalt, m., kućanstvo, n.

29 J. Scherzer, Hrvatsko-njemački, 12 izdanje, Osijek, (Neufeldovi rječnici), str. 125: Haushalt m, gospodarstvo n, kućanstvo n.

30 Ib. str. 81: kućegazda m.

31 Ib. str. 125: Hausgenosse m, ukućanin m.

32 F. Iveković, I. Broz, n. dj., str. 241: Veseli se kućni domaćine..

33 J. Adamović, Francusko-hrvatski rječnik, Zagreb, 1937., str. 311: menagère f. kućanica, gazdarica, menage m. kućanstvo, gospodarstvo

34 M. Hraste/P. Šimunović, R. Olesch, Čakavisch-Deutsches Lexikon I, str. 467: kućanica f., lit. kùćanica »Hausfrau«, Vazmi ovù divnú, biće dobrà kùćanica (B)

si Miko pravi domaćin« [35]. Pri tom se pouzdano može pretpostaviti da se Miko nije bavio (u)kućanskim poslovima, već poslovima koje obavlja domaćin [36] ili gazda [37] na hrvatskom kajkavskom području. Lučenje poslova u kući, a time i nazivlja uočljivo je i iz sljedećih primjera: »od kućanstva i gospodarstva nisu ni jedno ništa razumljivi« [38], »Zlatica je kućanica te kuha užinu« [39]. Preklapanje pojmova neke riječi u govornom jeziku nije neobično, no u nazivlju ono nije poželjno. Uz navedene primjere o primjeni apstraktuma kućanstvo u hrvatskom književnom jeziku, može se dodati još i podatak iz knjige P. Guberine i K. Krstića [40] u kojoj se navodi da je primjena imenice kućanstvo u Hrvata češća.

4. Među suvremene potvrde naziva kućanski aparati mogli bismo ubrojiti one, nastale poslije 1950. godine, dakle s početka organiziranja industrijske proizvodnje kućanskih aparata i ugostiteljske opreme u nas, koja se potom udružila u organizaciju EKA. U već spominjanom rječniku V. Dabca (1952.) nalazimo potvrde za kućanske aparate, kućne aparate i instalacije, vodove [41]. Time je vidljivo daljnje raščlanjavanje nazivlja, kako bi bilo što jednoznačnije, jer se ono što se odnosi na kuću naziva – kućnim, a ono što se odnosi na kućanstvo – kućanskim. Opravdanost takve specijalizacije naziva potvrđuje i naslov najuglednijeg svjetskog sajma kućanskih aparata – Domotechnica [42] u Kölnu, u kojem su odvojeno nabrojani kućanski veliki i mali aparati, ali i kućna tehnika, kao zasebno predstavljen ogranak.

Naš prvi poslijeratni elektrotehnički priručnik D. Kaisera (1953.) sadrži naziv hladnjaci u kućanstvu [43], zatim oglas tvrtke Siemens: ... električne kućanske sprave [44]. Danas nezaobilazni Technisches Wörterbuch V. Dabca (1969.) sadrži još veći niz naziva s atributom kućanski [45], čiji korijeni sežu u daleku prošlost

35 Ib. str. 170: domaćin, m. lit. domaćin »Hausherr, Hauswirt. Ti si, Miko, prvi domaćin, žvala ti ga! (D) J 48.

36 Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika, sv. 2. str. 437: domaćin m, 1. isto što i domaćina 1. Od... poslov koje je domaćinu, ali hižnom gospodaru, potribno znati, 2. isto što i domar 1. (Čovjek)....

37 Ib. sv. 3. str. 585: gazda m. 1. glava, starješina kuće, domaćin.

38 Ib. sv. 5. str. 1104: Kućanstvo n., domaćinstvo, kućno gospodarenje »Od kućanstva i gospodarstva nijesu ni jedno ništa razumljivi«....

39 J. Benešić, Rječnik hrvatskoga književnoga jezika, Zagreb, 1986, sv. 5, str. 1104: kućanica f., domaćica »Zlatica je kućanica, te kuha užinu« (Horvat-Kiš)

40 P. Guberina i K. Krstić, Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika, Zagreb, 1940, str. 103: domaćinstvo-kućanstvo

41 V. Dabac, naslov [4] str. 43: Haushalttarif m/ kućanska tarifa f. Hausinstallation f./ kućna instalacija f. Hausleitung f./ kućni vod m. Hausgerät n/ kućanski aparat

43 D. Kaiser, Elektrotehnički priručnik, Zagreb, 1953, str. 530: Podaci hladnjaka za kućanstvo

str. 529: broj osoba kućanstva

str. 564: kućni aparati

44 Ib. Oglas tvrtke Siemens »Električne kućanske sprave«

45 V. Dabac, Technisches Wörterbuch, 1. Teil, Zagreb 1969.

str. 383: Hausfernsprecher m./ kućni telefonski aparat m,

Hausgenerator m./ kućni generator m

Hausgerät n./ kućni aparat m.

Haushalt.../ kućanski, u kućanstvu

Haushaltbügeleisen n./ kućansko glačalo

Haushalterd m./ el. kućanski štednjak m.

Haushaltgerät m./ el. kućanski aparat m.

Haushaltkühlschrank m./ kućanski hladnjak

hrvatske leksikografije. Tim se je nazivljem koristila, kako je uvodno spomenuto, industrija, ne samo u tehničkoj i komercijalnoj dokumentaciji već i u svojim naslovima. Tako smo imali ili još danas imademo naslove:

- EKA, Poslovno udruženje za proizvodnju električnih kućanskih aparata [46],
- Kontakt, tvornica elektrotehničkih kućanskih aparata ... [47]
- Plamen, ljevaonica željeza i kućanskih aparata [48]
- Rade Končar - kućanski aparati [49]
- »Rade Končar«, OOUR Mali kućanski aparati, Samobor

Takve se potvrde nalaze i u novijim izdanjima rječnika, kao što je švedsko-hrvatski (1985.) [51]. U izdanju Oxford-Dudenovog hrvatskog ili srpskog engleskog slikovnog rječnika (1988.) nalazimo oživljenu hrvatsku sintagmu *kućanske sprave* [52] što podsjeća opet na Reljkovićeve stihove:

»Ova sprava jošte ravnat more,
Da se jarci različiti tvore«... [53]

5. No, valja se zapitati, da li je naziv kućanski aparati uopće dobar i što se pod njim razumijeva? U Tehničkoj enciklopediji ELZ piše: »Elektrotehnički kućanski strojevi, aparati i naprave služe u obavljanju poslova u stanovima i drugdje« [54]. U Vehlingovom velikom njemačkom rječniku (1975.) stoji da je kućanski aparat u kući uporabljen aparat [55]. Znatno je određenija definicija pojma u velikom rječniku Gerharda Wahriga gdje stoji: »Kućanska = kućna tehnika: dio tehnike koji se bavi olakšicom dnevnih radova u kući, zbrinjavanjem i odbrinjavanjem, a da neposredno služi proizvodnji« [56]. U ovako definiran pojam još i danas se mogu smjestiti radovi koje Reljković nabraja u 18. st. [57], a obavljaju ih kućnik s pomoću dijela (dobi primjerene) tehnike.

46 Arhivski dokumenti poduzeća: EKA, poslovno udruženje za proizvodnju el. kućanskih aparata. Registrirani naslov

47 Telefonski imenik Zagreb, 1969: Kontakt, tvornica električnih kućanskih aparata...

48 Proizvodi industrije prerade metala, Beograd, str. 272: Ljevaonica željeza i tvornica kućanskih aparata, 55300 Slavonska Požega

49 Ib. str. 277: Rade Končar-Kućanski aparati, 41000 ZAGREB, Fallerovo šetalište 22

50 Pečat poduzeća od 1989.: Poduzeće mali kućanski aparati, Samobor

51 Lexin, Svensk-kroatiskt lexikon, Esselte Herzogs, Upsala, 1985. str. 190: hushallsmaskin, kućanski stroj

52 Oxford-Duden, Hrvatski ili srpski i engleski slikovni rječnik (1988.) str. 102/50: Kućanske sprave

53 J.S. Reljković, naslov [15], str. 21: »Ova sprava joshte ravnat more Da se Jarci različiti tvore«...

54 Tehnička enciklopedija ELZ, sv. 4. str. 85: Kućanski strojevi, aparati i naprave, služe za obavljanje kućanskih poslova u stanovima i drugdje

55 Vehling: Grosses deutsches Wörterbuch, Köln-Wien-Zürich, 1978., str. 338: Hausgerät n.: im Haus brauchbarer Gerät

56 G. Wahrig: Deutsches Wörterbuch, 1986/1989. str. 617, 618: Haus-tech-nik Teil der Technik, der sich mit der Erleichterung der tägl. Arbeiten in Haus, mit der Versorgung und Entsorgung befasst, ohne unmittelbar der Produktion zu dienen

57 J.S. Reljković, n. dj., str. I. (?): Kuchnik shto svakoga miseca priko godine: u polju, u berdu, u bashcsi, oko marve i zivadi, oko kuche, i u kuchi csiniti, i kako razloxno uzderxati ima,...

U ono je doba gospodarska nezavisnost vlastitog kućanstva bila uvjet opstanka, pa je stoga raznovrsnost poslova za zbrinjavanje bila velika. Unatoč današnjem napretku od navedenih poslova malo je nestalo, a više ih se razdijelilo na različite vrste kućanstva – seoska i gradska. Kod seoskih kućanstava su poljodjelske sprave, naprave i alat postali profesionalna oprema, a potpuni sadržaj kućanske opreme u gradu zavisian je o kraju i načinu života stanovnika.

U evropskim prilikama danas se u kućanske aparate, prema HEA, ubrajaju aparati za: »gotovljenje jela, čišćenje posuda, čuvanje hrane, njegovanje rublja, njegovanje stana, njegovanje tijela i zdravlja, pripravu (kondicioniranje) zraka i klimatiziranje prostorija, opskrbu toplom vodom i aparati za grijanje prostorija« [58]. U daljnjoj podjeli razvrstavaju se na velike, male, kuhinjske, kućne itd. Od brojnih Reljkovićevih poljodjelskih alata [59] i sprava [60] danas kućanskim možemo smatrati tek neke. Izraz sprava smo međutim zapostavili, tako da je postao rijedak, kao što je to već ranije učinjeno s nazivom *pralo* [61] kojeg je zamijenio lavor. Nekadašnje ognjište što je služilo za kuhanje i grijanje kuće, bilo je sastavni dio nastambe, dakle, kućni uređaj, kojega su zamijenila dva aparata, jedan kućni (peć, kamin,..), jer pripada kućnim instalacijama i drugi kućanski-kuhinjski – štednjak, jer pripada kuhinjskoj opremi. Dakle, slično kao ledenica i hladnjak, koji su kao nekadašnji dio vanjskog ili podrumskog prostora postali kućanski aparati [62] na hrvatskom govornom području [63].

Radi potpunijeg odgovora na postavljeno pitanje, valja naglasiti da kućanstvo predstavlja način osobnog-obiteljskog života organiziranog u kući ili stanu. No, ono može biti i skupno, organizirano u uslužnom objektu, domu ili nekoj drugoj skupnoj instituciji za trajni ili privremeni boravak. Za takav oblik kućanstva (domstva) koriste se uslužni, ugostiteljski-kućanski aparati, dio tehnike što olakšava dnevne radove ugostiteljstva kao oblika uslužnog kućanstva.

6. Na temelju izloženog se može reći da je apstraktna imenica kućanstvo u hrvatskom književnom jeziku češća, određenija i ustaljenija, a pridjev kućanski jednoznačniji, za ono što namjensko i prvenstveno služi obiteljskom kućanstvu; da je stoga i sintagma u pridjevskom obliku *kućanski aparati* jasnija i pouzdanija od imenične sintagme *aparati u domaćinstvu*, ako se zaista radi o obiteljskim kućanskim, a ne o ugostiteljskim aparatima.

Sažetak

Vladimir Dvoržak, »Rade Končar«, Zagreb

UDK 801.3:001.4:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen 16. I. 1990, prihvaćen za tisak 15. II. 1990.

In diesem Artikel wird im Zusammenhang mit dem Adjektiv *kućanski* und dem Substantiv *domaćinstvo* über die Wortbildung der Begriffe für Haushaltsgeräte über die Bildung mehrteiliger Ausdrücke gehandelt.

58 HEA-Hauptberatungsstelle für Elektrizitätsanwendung e. V., Sachwortverzeichnis 1. Ausgabe 1987., Index

59 P. Skok, naslov [5], sv. I. str. 25. alat. Upor. poslovice bez alata nema zanata

60 Ib. sv. III. str. 27 prav

61 A.S. Bella: Dizionario, 1785, tomo primo, str. 62: lavatojo, pralo

62 V. Dvoržak, Jezik,... god. str.:....

63 SEV-PKM, Jedinstveni klasifikator bitovih mašina i priborov, str. 131: Hladnjaci kućanski str. 140: Ledenice kućanske